

16. מעטים מול רבים

סוגיית 'מעטים מול רבים' – מעמדה והשפעתה בציונות, עומדת כמושא למחקר; חוקריה – רבים הם יותר מאשר מעטים. מ'הרבים' בחרתי שלושה; אני מבקש להעיר על עיקרון 'מעטים מול רבים' על-פי שלושה מאמרים שמציעים טיפול חשוב בעיקרון ובהשלכותיו. בהתמודדותה עם יישום העיקרון בציונות, הציגה נורית גרץ פרק שכותרתו מצביעה על טיבו: "מעטים מול רבים – כרוזים, נאומים ויצירות ספרות בשנות השלושים", ובו אוסיין המוטיב הזה כך,

אחד הסיפורים המרכזיים שהניע את התרבות הציונית בכל שנותיה הוא סיפור המעטים מול הרבים. הוא היה מצוי ב... זה הסיפור העתיק על דוד מול גוליית, על לוחמי מצדה ומרד בר כוכבא; זה סיפורם של המעטים הבודדים, המבוזים, שעמדו מול צבא גדול והצליחו, בכוח האמונה והרצון להביס אותו.¹

ובניסוח אחר ניתן לגבש את מוטב 'מעטים מול רבים' לכלל תיאוריה ממש:

במסורת היהודית שכיחים סיפורי 'מעטים מול רבים': אבי האומה אברהם, הפועל יחידי בעולם פגני; בני ישראל בצאתם ממצרים, המנצחים את צבא פרעה; ניצחונות בני ישראל במדבר (בעיקר על עמלק); כיבוש הארץ על ידי יהושע; ניצחונותיהם של שופטים (כמו ניצחונו של גדעון על המדיינים), וגם תבוסות מפוארות ורבות משמעות כמו בסיפור שמשון הגיבור והפלשתים – כל אלה נדרשים לסיפור 'מעטים מול רבים'. דוד מול גלית הוא כמובן הביטוי המובהק והממוקד ביותר של המיתוס, ואולם עצם קיומן של ממלכות ישראל ויהודה בתקופות בית ראשון ובית שני הוא קיום של ממלכות ריבוניות זעירות אל מול אימפריות רבות עצמה ורשעות הקמות עליהן לכלותן. עובדי אלוהים מעטים כנגד עובדי כוכבים ומזלות רבים, קומץ יהודים יראי שמיים מול עולם גויי וחוטא. מרידת החשמונאים ביוונים ומרידת היהודים ברומאים המחישו כמובן לדורות רבים של יהודים את משמעותו ונשגבותו של המיתוס. גם בתקופת הגלות מוטיב זה מודגש כמאפיין של יחסי יהודים-נוצרים ויהודים-מוסלמים. בסידור התפילה היהודי מודגשת סגולתו של המאמין, בן למיעוט העומד מול עולם עוין וחוטא, סגולה שעתידה להביא את הגאולה.²

1. נורית גרץ, **שבויה בחלומה**, תל אביב תשנ"ה, עמ' 13.

2. אייל נווה, 'מעטים מול רבים: מציאות, מיתוס אתוס חינוכי', **מעטים מול רבים? עיונים ביחסי הכוחות הכמותיים בקרבות יהודה המקבי ובמלחמת העצמאות** (עורכים: אלון קדיש וב"ז קדר), ירושלים תשס"ו, עמ' 195.

להלן עוד נידרש לחלק מן הדוגמאות המובאות כאן, אולם אין ספק כי עיקרון – ושמה פרדיגמה היא המונח הנכון יותר – הנשען על כל כך הרבה דוגמאות מסוגים שונים, נמצא במצב טוב למדיי מבחינה לוגית.

כבסיס ל'סיפור', חוצה אומנם 'מעטים מול רבים' גבולות תרבותיים; אולם תפוצתו בתרבויות 'שכנות' ("...היה נפוץ בתרבות המערבית, זכה לווריאציות רבות במערבון האמריקני"), איננה מאפילה על ייחודו הציוני, שכן, "...בהיסטוריוגרפיה ובספרות היהודית החל מהמאה התשע עשרה הוא נסמך על כיבוש הארץ במקרא ועל ההיסטוריה הארצישראלית..."³.

ואכן, כפי שהראו הכותבים שהבאנו, אוצר הדוגמאות עתיקות היומין שעמד לרשות בוני הסיסמאות הציוניות היה מרשים בהיקפו; מה שנדרש הוא רק ההסבה המתאימה, הפיכת המעשים מן העבר לרלוונטיים להווה באמצעות נוסחה ראויה: "אלה המקורות שהתרבות הציונית החדשה אימצה ופירשה לפי צרכיה כשהיא הופכת את האמונה הדתית שבמקור לאמונה חילונית ואת צו האל לצו חברתי". בנקודה זו נזקקת הכותבת לשימוש הידוע במוטיב המעטים מול רבים ב'ספר מקבים', המעלה על נס את תשועת מצרים, אירועי ים סוף הידועים, המעידים 'כי לא ברוב חיל ניצחון המלחמה ומן השמים הגבורה', והאסמכתא המובאת שם 'זכרו איך נושעו אבותינו בים סוף כאשר רדף אחריה פרעה בחיל', לסיכוי של המרד החשמונאי. הנה כי כן, בהישענו על דוגמת ספר מקבים, שהיא עצמה נשענת על אירועי יציאת מצרים:

הסיפור הציוני החדש חוזר ומצטט מתוך המקור הזה אך הופך את גבורת השמים לגבורה ארצית ואת התורה לתורה חילונית. מלבד זה הוא שומר על הסיפור הישן, סיפור המעטים שגברו על הרבים בכוח האמונה ובכוח דוגמאות העבר. בסיפור הזה, בעבר כמו בהווה, המאבק מוביל לניצחון והניצחון משנה את מעמדו של עם ישראל בעולם, מעניק לו הכרה וכבוד – 'יודעו כל הגוים כי יש פודה ומציל בישראל'⁴.

ולא זו בלבד, אין מדובר רק במקבץ דוגמאות הממחישות את כוח הרצון והאמונה – בין בגרסתו הדתית ובין במקבילתה החילונית – דוגמאות אלו משיגות תוצאה נוספת:

...ההיסטוריה מוצגת בכתבות כרצף סיבתי הקושר את ההווה עם אירועים נבחרים מהעבר: תקופת יהושע בן נון, מרד המכבים, מצדה (אלה מופיעים בעיקר בכתבות הבנויות על פי דגם המעטים מול הרבים), החלוציות, המאבק בבריטים ועוד.⁵

3. לעיל הערה 1, עמ' 13.

4. שם.

5. שם, עמ' 45.

הציונות נקשרת אפוא לעבר בכוח איזשהו עיקרון מארגן, העבר איננו רק זיכרון תיאורטי, מקור השראה לבני ההווה; הקישור לעבר הוא ממשי ביותר, חוליה שלובה בתוך חוליה, רצף שמאפשר, ואולי מחייב, יניקה ישירה. 'בני המכבים' איננה מטפורה! הציונות הופכת להיות חלק ממשפחת העבר. דא עקא, כדי להשיג כל זאת נדרשת תמורה מושגית; אי שם בדרך בין המכבים לבניהם יורשיהם, השתנה הכוח המניע, לא עוד הנעה דתית טהורה – מאבק למען תורתנו, אלא משהו שונה; הקשר בין הימים ההם והזמן הזה מחייב משהו שמעבר להתרפקות על ברכי האבות הפלאיים; מתבקשת גם הגדרה מתמדת של הבסיס האידיאולוגי המשתנה.

נחזור לימי החשמונאים. את העיקרון והשלכותיו מנסח בצלאל ברכוכבא:

למאבק הצבאי של יהודה המקבי בצבא הסלאווקי נודעת תדמית מסורתית ברורה בציבור הרחב: מלחמה של מעטים מול רבים, של חסרי נשק, או בעלי נשק פרימיטיבי, מול צבא ממוש היטב מכף רגל ועד ראש. מקורה של תדמית זו בשניים מספרי מקבים... שני הספרים אומרים זאת הן במפורש והן במשתמע. במסורת היהודית השתרשה התדמית של ניצחון המעטים על הרבים בעיקר באמצעות ברכת 'על הנסים' שבתפילת העמידה: ...הן ספרי המקבים הן המסורת היהודית המאוחרת ראו בניצחון המעטים על הרבים בחינת נס, ניצחון שהושג בדרך של מעורבות פעילה של השכינה...⁶

אך לעצם העניין מתעוררת שאלת 'האמת ההיסטורית', ככל שניתן לנסחה: "...מהי אפוא 'השורה התחתונה'? בסופו של דבר, האם הייתה זו מלחמת מעטים מול רבים? האם המעטים ניצחו את הרבים?" האם העיקרון הדתי כופף את ההיסטוריה? בקטע בעל חשיבות יוצאת דופן – לעניות דעתי כמובן – הופך ברכוכבא את השאלה הפשוטה למורכבת:

השאלה כשלעצמה אינה פשוטה: היא מכילה רכיבים לא מעטים, קצתם סמנטיים קצתם ענייניים: על איזה סוג של ניצחון מדובר? ניצחון צבאי? ניצחון דיפלומטי? שילוב של השניים? האם ניתן לדבר על ניצחון לאור מטרות המערכה? מה היו מלכתחילה מטרות המערכה? חירות דתית? חירות מדינית? מה הושג ומה לא הושג? ואם הושג, מתי הושג? באיזה קצב ובאיזה מחיר בחיי אדם, במשאבים ובמצבה הכללי והתרבותי של האומה? ולמה הכוונה ב'מעטים' מול 'רבים'? ללוחמים שהשתפו בפועל במערכות? לפוטנציאל הגיוס האופטימאלי? או אולי לגודל האוכלוסייה ולמשאבים הכספיים והחומריים שעמדו לרשותה? כמה מנו המתיישבים הצבאיים היוונים-מוקדוניים במלכות בית סלאווקוס ושאר היסודות האירופיים שהצטרפו אליהם? וכמה מקרב האוכלוסייה המזרחית תמכו בסלאווקים ללא

6. בצלאל ברכוכבא, 'מלחמות יהודה המקבי: תדמית ומציאות היסטורית', **מעטים מול רבים? עיונים ביחסי הכוחות הכמותיים בקרבות יהודה המקבי ובמלחמת העצמאות** (עורכים: אלון קדיש וב"ז קדר), ירושלים תשס"ו, עמ' 12.

סייג במלחמתם נגד היהודים? כמו כן, אין להתעלם משאלת תפיסת המצב בעיני היהודים עצמם, בעיקר הלוחמים מן השורה והשפעתה עליהם: האם היו מודעים כהלכה בזמן אמת ל'יחסי הכוחות בשטח או האמינו לתומם כי הם אכן ניצבים מול כוחות עדיפים של אימפריה אדירה? ולסיום מה הייתה, בסופו של דבר, תרומתו הממשית של יהודה המקבי להיסטוריה של העם היהודי...?⁷

אכן, שאלת 'מעטים מול רבים' איננה מצטמצמת רק לביורר העובדות מול המיתוסים. ודומה כי המורכבות המובנית בשאלה ומוצגת בקטע הזה, משתקפת גם במקורותינו לדורותיהם. לא נרחיב, אך ניתן לשאול אפילו האם יציאת מצרים הייתה אקט של מעטים מול רבים? קל וחומר ששאלה זו מתעוררת לנוכח כיבוש הארץ – דוגמה כל כך מהותית בסיפור הציוני. מי כאן הרבים? ומי המעטים? העם הגדול והעצום המכתיר את ירחו, או העיר המכותרת? האם אין משתקף בסיפור הכיבוש הפיצול הבלתי רגיל של ערי הממלכה הכנעניות? האין הסבר רציונלי לצורת הכיבוש המתוארת המנצלת את הפיצול הזה? שלושים ואחד מלכי הארץ המנויים בספר יהושע אינם 'רבים' במובן המקובל, הם רבים היוצרים חזית מפורדת שתנוצל עלידי יהושע. בתוך סיפור הכיבוש הגדול, מתברר בשלב מוקדם מאוד של התהליך שאנשי העי, עיר קטנה שאמורה הייתה ליפול בידי צבאו של יהושע כפרי בשל, והנה, דווקא היא מביסה את חייליו. ויחסי ישראל והפלישתים? הן בפועל הפלישתים היו המעטים! כשניתח משה דיין את קרב דוד וגוליית,⁸ הראה את תחכמו הטקטי של דוד מול הענק חסר הגמישות, ולא נתקררה דעתו עד שכינה אותו 'קו מז'נו אנושי', ברמזו למהלך הגרמני המוצלח – לדאבון לב – שבא לעקוף אותו במקום להתנגח בו חזיתית. אכן, רבים הם גילויי ההצלחה של המעטים במקרא, אבל להצלחותיהם מעניק המקרא, דווקא בשפתו הדתית! הסבר רציונלי, ודוגמת גדעון תוכית.

אין בכוונתי כאן לנתח את כל המקרים שבהם יש לכאורה בסיס להנחת 'מעטים מול רבים', ולבחון מה בדיוק אומר המקרא לגביהם. יש בכוונתי לטעון שעיקרון 'מעטים מול רבים' כפוף לעיקרון מהותי יותר, והוא הענווה הנדרשת מן הפועל בכוח האמונה. מאי קא משמע לן? לעתים, אכן יוצרת הסיטואציה של מעטים מול רבים את התנאים לאותה ענווה, וזאת מתוך ההכרה כי המועט הוא החלש, ובכוחו האמתי-אובייקטיבי לא יצליח במשימה, אלא אם יישען על חסדי שמיים. זאת אפשרות, סבירה מאוד הנענית למשוואה 'מיעוט גורר חולשה גוררת ענווה'. מנגד, ההצלחה היחידה של מצבי מעטים מול רבים, הנשענים על ניצול נכון של הכוח של המעטים-חלשים לכאורה, וזיהוי נכון של נקודת התורפה של הרבים, יכולה דווקא להביא את המעטים-המוצלחים לכלל גאוה.

7. שם, עמ' 24-25.

8. משה דיין, 'רוח הלוחמים', עשרים שנות קוממיות ועצמאות – עלילות גבורה (עורך: ראובן אבינעם), תל אביב תשכ"ח, עמ' 50-52.

אני חש שבתפילת 'על הניסים' הדגשת המעטים מול רבים לא באה רק לתאר מצב עובדתי שהתחולל בעיקר בתחילת הקרבות החשמונאיים, אלא להפגין את הצורך במהלך תודעתי המנצל את החולשה הראשונית, את הרעיון שיש אידיאולוגיה שנישאת בשלב מסוים שלה על כתפי המעטים, כדי להוביל להכרה דתית נכונה. חנוכה נועד לא רק להיות זכר להצלחה צבאית, הוא בא לכוון להכרה דתית נכונה, שזיקתה למציאות ההיסטורית המורכבת איננה חד־משמעית, והיא משתנה לאורך התהליך. אני חש שהציונות שבאמת החלה כמעטים מול רבים, זקוקה לניעור מוסרי מתמיד לבל תשקע בגאוות המעטים שהצליחו... אכן, ניתן לתאר קרבות משמעותיים במלחמת העצמאות במונחים של מעטים מול רבים; המשורין הבודד בשער הגיא, ששיירתו לא הצליחה לגונן עליו, הכיל מעט מאוד לוחמים מול הרבה מאוד מתקיפים, ובייחיה הארוכה שהזדנבה לאורך עשרות קילומטרים היו הרבה משוריינים בודדים כאלה. אבל, הציונות השכילה למצות מתוך המספרים המועטים שעמדו לרשותה את המרב, זה הישג היסטורי כביר, אך בצדו פועלת החובה לבל יהפוך לזלול ברבים בפרט ולהשחתה מוסרית בכלל.

אכן, 'מעטים מול רבים' מועמד בתורה כעיקרון תיאולוגי: "לא מרבכם מכל העמים חשק ה' בכם ויבחר בכם כי אתם המעט מכל העמים" (דברים ז, ז); ואפשר בהחלט לראות סיבות מוסריות ודתיות המעוגנות בעיקרון שכזה במערכת הרעיונות של התיאולוגיה המונותאיסטית. אולם, בפרקי הברית בספר דברים עיקרון זה איננו עומד בפני עצמו! מסתבר כי החשש מפני "ואמרת בלבבך כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה" (דברים ח, יז), תקף במיוחד בהתייחס למצב של 'המעט מכל העמים! המאמץ את העיקרון יאמץ אפוא את החשש המלווה אותו באופן כה צמוד.